

ԱՆԱԾԻՏ

ՀԱՆԴԵՍ ԱՄՍԵԱՅ

Ազգային, Գրական, Գեղարուեստական

L. SULF.

ՀԱՅՏԵՄԲԵՐ-ՆՈՅԵՄԲԵՐ

10-11

ՅԵՂԱՅԻՆ

Group

Նախի՛խի Վերջին Եղ-
բաժնովս կոչ մը կ'ուղ-
ղէի մեր բոլոր վան-
քերուն՝ որ իրենց ձե-
ռագրերուն մէջ ան-
տիպ մնացած էին ա-
յուդական բանաստեղ-
ծութեան բոլոր կտոր-
ները հրատարակելու ձե-

Պտուրեանի նամակը՝ Անհիճիթի թիւին լոյս տեսնելէն իսկ առաջ, ինձ իմացուց թէ Ս. Մ. Գաբու միաբանութիւնը արդէն որոշած է՝ երբ զեկեղտցիի գործին յարուցումէն խանդավառութեամբ՝ նրաստարակել լվանքին ձևազարդութիւնը բոլոր անհոգի աշուղական բանաստեղծութիւնները, ինչպէս եւ յիշատակաբաններու այն բուրբ մասերը որոնց մէջ կենսագրական ծանօթութիւններ կը գտնուին այդ աշուղներուն վերայ ։ Երանի՜ թէ մեր բոլոր միաբանութիւնները — ու մանաւանդ էջմիաշտայ միաբանութիւնը — որ սուր արաւմատութեամբ ունին

հայերէն ձեռագիրներու ամենէն ճոխ հաւաքածոուն որ կայ աշխարհիս զբայ, — այդ օրինակն հետեւէին :

Քանի որ հին ձեռագիրները պիտի սկսին թրթռել, կ'ուզեմ այսօր ուշադրութիւն հրա-
ւիրել ձերթուաններու ուրիշ շարքի մը վրայ,
որ նոյն իսկ աւելի քիչ ճանչցուած, հրապա-
րակուած եւ գնահատուած է քան աշուղական
բանաստեղծութիւնը: Կ'անդրադնանք մեր հին
միասիրական բանաստեղծութեան այն խել մը
կտորներուն, որոնք անանուն են յաճախ, կամ
մերթ թողորովին անծանօթ անուններ կրող,
եւ որոնց մէջ սակայն գեղեցկագիտական գան-
ձեր կան ամենաթաքծը արժէքով: Աստուք ընդ-
հանրապէս գրաբար եւ, առաւել կամ նուազ
խառնակ եւ անաբար, բայց յաճախ նարեկա-
ցիական լեզուի յանդուգն ու ջղու ներութիւն-
ներով, մերթ ալ՝ չափազանց ողողուած աշու-
ղական լեզուի յառնանական ձեւերով, առանց
սակայն այդ լեզուին հետ նոյնանալու: Շատե-
րանք գրութեան թուական անծանօթ է, եւ
մասնագիտական ուսումնասիրութիւններ, վա-
ւերագրական խուզարկութիւններ անհրաժեշտ
են թուականները ճշդելու համար. ամէն պա-
րագայի մէջ, աստուք ամենամին մաստաբ ապա-
հովապէս Ժ. դարէն յետոյ գրուած են: Այդ
չահեկան կտորները, որոնց մասին կը խօսիմ,
անշուշտ հազրէ հարկերին հինգը կը կազմեն
անհամար կրօնական ձերթուաններուն մէջ զոր
կը պարունակեն նախնեաց ձեռագրերը. բայց

տրուած ըլլալով որ՝ հակառակ եղած անհուն կորուստին՝ բաւական բազմաթիւ ձեռագրեր հասած են մեզի մեր նախնիքներէն, եւ այդ ձեռագիրներուն ալ ամենամեծ մասը զիս կոյս կը մնայ խուզարկող աչքերէ, այդ յարաբերական իրազեկմանութիւնը՝ երբ օր մը ամբողջապէս ջնկուելով հաւաքուի եւ հրատարակուի, կարող է կազմել շատ գեղեցիկ, ինքնատիպ ու ալլազան հայ միութիւնական քանաստեղծութիւն մը: Մեր հին դրաբար բանաստեղծութիւնէն ինչ որ հրատարակուած ու ծանօթ է, ամենափոքր մասն է մեր նախնայք մէկի մնացած այդ կարկի արտադրութեանց. անոր մէջ իբր առաջին կարգի աստղեր կը շողան Նարեկացիի « Մատենան ողբերգութեանց »-ը, որ արձակ բանաստեղծութեանց հրաշալիք մըն է, ու Նարեկացիի վերագրուած « Գանձ »-ըը. Գրիգոր Մագիստրոսի քերթութեանը հետաքրքրական են, ներառուութեանը ու յաճախ անուշադիւր իրթնութիւններով լիցուն, քիչ անգամ ճշմարիտ բանաստեղծութեան չեղան համարող Շնորհալիի քերթութեանը երեւան կը հանն զմայլելի արուեստագէտ մը, որ՝ բուն երաժշտութեան մէջ՝ մեծադոյն վարդապետ հին Հայութեան, տաղաշափութեան մէջ ալ առաջնակարգ երաժիշտ մըն է. բանաստեղծ ալ է, ճշմարիտ ու քննադատական շատ տողերու մէջ. բայց « ստուածաբանութիւնը, վարդապետականութիւնը չափազանց մեծ չափով կը տիրապետէ իր բանաստեղծութեան մէջ, զայն շատ յաճախ չոր ու տիրացուական կը դարձնեն: Միեւնոյն բանը կարելի է բռնի զրկել բոլոր այն քերթութեաններուն համար որ Շարակներ կը կապեն. մէկիդ գնիւղով աստիճան մէջ գտնուող բազմաթիւ թարգմանութիւնները յոռնաբէնէ, նկատի ունենալով ինքնագիր կտորները, աստիճան մէջ կը գտնենք հրաշալի տողեր, մերթ գեղեցկաշունչ հատուածներ, բայց ամբողջին մէջ — ինչպէս նոյն իսկ Շնորհալիի քերթութեաններուն մէջ — շատ քիչ կտոր կը որ ամբողջութեամբ՝ զուտ բանաստեղծութիւն ըլլայ (այս մասին աւելի մանրամասնօրէն պիտի գրեմ յառաջիկային Շնորհալիի նուիրուած ուսումնասիրութեան մը մէջ): Այդ, ձեռագիրներուն մէջ կան քերթութեաններ, որ, ինչպէս ըսի, հեղինակի անուն չեն կրել, կամ անծանօթ անուն մը կը

կրեն, եւ որոնք շատ աւելի բանաստեղծութիւն կը պարունակեն քան Շնորհալիի եւ Շարակներին քերթութեանները: Այդ կարգի բանաստեղծութիւններն մէկ քանի հատ՝ եւ շատ գեղեցիկներ՝ ատենով հրատարակուած են Բազմավիպի մէջ, բայց առանց որոշ գնահատման, եւ երբեք հատորի մէջ չամփոփուած, այսօր բացարձակապէս մոռցուած, ինչպէս Մելիքի Յարութեան Տեսուն, Տաղ Համարտմուն Տեսուն, Տաղ Յովհաննու Կարապետի: Ի՞նչ վեհօրէն պատկերաւոր է Յարութեան մեղեդիին սկիզբը.

Յարութեանը վեհագունից դասապետն սրովից
Իբեալ փայլեալնարալ ի գեղեզանիկ կենսատուի,
Երգէր նոր գաւտիսի՝ աղապակը,
Աւետիք առ սուրբ կանաչսն, « Զի՛ն ինչորէք ըզկնդանին ընկ
մեռեալս .

Յարեա՛ Տէր, յարեա՛, աւետի՛ս ձեզ, ո՛վ կանայք:
Անմարմնողըն վեհադոյն պետն սրովից դասապետն քրովիք
Սրբափայլ գեղեստաբարալ եւ ի գոյն արփոյն պնենալ,
Ի պատիւ սուրբ յարութեանն պար առաւ ըստապանաւ
Երգէր նոր գաւտիսի՝ աղապակը.
« Յարեա՛ Տէր, յարեա՛, աւետի՛ս ձեզ, ինկաբերք:

Ի՞նչ հոյակապ տեսիլք մըն է Համարմունն տաղին սկզբնաւորութիւնը՝ Կրիստոսի զգալ երկինք վերադաշուած պատկերացնող (եւ ի՞նչ տողեր),

Սուկալի ահի մականն հոյք բոցիկնայ խմբին
Տեսեալ մերտնակ կելուի ըրՏէր հարաբանալ յերկին,
Երկնաւիպ ամպօր լուսի հրակերպան կատօր Տեսեալ,
Փայլին Նշույն ձորոյն կարմրեմբիտն բոսոր վառեալ,
Ա, համբ ծալի՛ք բանգ պնենալ, վեր մոհոյ յիլեքեք ցուցեալ:
Նոր իմն ախարալ տեսել, խոցուած բեւեռայ տղիւն . . .

Իսկ Յովհաննու Կարապետին Տաղը, որ հրատարակուած է Բազմավիպին մէջ իբր անծանօթ հեղինակի մը գործ եւ որ շատ հաւանականաբար Նարեկացու վերադրուած « Գանձներ »-ու շարքին(1) կը վերաբերի, հրաշակերտ մըն

(1) Այդ « Գանձ »-ները, որ մեր հին բանաստեղծութեան մէջ այնքան ինքնատիպ ու առանձնայատուկ խմբի մը կը կազմեն, պետք ունին ըստ իւր լրբօրէն ուսումնասիրուելու. և այդ մասին խորնաձայն պիտի գրեմ ի ժամոյ. ինչի գծուած կը Պուր այդ « Գանձ »-երը « Մատենան »-ը բերդունեանց « ի ճեղիւրակին զրչէն ելած ընդունիլ. նոյնքան գեղեցիկ են, խառնվիլ գեղեցիկութեամբ մը, բայց « տաղեր » « եմո՛ղ :

է. սա հաստատածը որ քերթողը կը նկարէ Սո-
զոմէի պարը Հերովդէի առջեւ, գերագոյն ար-
ուեստի էջ մըն է .

Դուստր Հերովդէայ եկեալ դէմ առեալ մոլոր աղջիկն ,
Ի խնայոյ իշխալ աղջիկն առաջի Սագաւորին .
Հերբըն ծալ է ծալ առեալ նըմանանեւ արքայ օսին .
Այօրըն ծաւալ ճղփէր ծիրանի ծովու նըման ,
Ուլունքն է վըրայ լսեցացն նըմանեալ լիբանց ծաղկանց .
Եւ վարդ վառելով պտիպն , նըմանեալ խաչմեալ նըման .
Ոտնաձայն անդին տաղիցն նայն եւ ի քարծիկ մատանցն .
Նա դարձդարձեալ մոլոր առաջի Սագաւորին .
Ճեմն առեալ ձեպակալ ձեմէր , վարդ կարգաւոր վազէր :

Մեր հին հեթանոսական Գողթման երգերուն
արեւոտ բանաստեղծութեան — զոր իբրնցնու-
ցած ըլլալուս յաւիտեան պիտի կսկծանք —
ասոնք վերապարուսն են քրիստոնէական տարազի
մէջ, անոնց հարազատ շարունակութիւնը ի՞նչ
կեանքի ուժեղ զգացում, ի՞նչ ճարպիկ ու նուրբ
վրձին, ի՞նչ վառ գոյներ, ու երանիներ ամե-
նափափուկ . արուեստ մը որ դասական է ու
« տեքստան » միանգամայն , եւ սակայն ա՜նա՛
էջեր, որ անուշք, անշնան, մոռցում՝ միա-
ցած են հանդէսի մը հին էջերուն մէջ, մինչ
անհունապա՛ս աւելի բարձր են քան հանրածա-
նօթ Շնորհալիին քերթումածներն :

Ու հին միասփեական բանաստեղծութեանց
այս շարքը շատ աւելի ստուար է քան ինչ որ
հրատարակուած է . անոնցմէ բուական թուով
օրինակած եմ Ս. Ղազարու ձեռագրերէն, եւ
արդէն Աննահիտի մէջ հրատարակած եմ մէկ
քանին , — ինչպէս Վլաւն Տունցլանց ղոճիւղոց
սիրողութեամբ արաստովոր քերթումածը, որ՝ հա-
կառակ կրկնութեանց, երկարութեանց՝ կը պա-
րունակէ ամենէն հզօր, ինքնատիպ ու սարսռե-
ցուցիչ տողերը սրով ղոճիւղի յաջորդմը արտա-
յայտուած ըլլայ հայերէն լեզուով .

... Բայց վիրապն այն անգին եւ գուր անհուն սարսափելին ,
... Սերս է տարերս հրեկն ծովին , ի խօսն ներքին յատակ
ստորին ,
... Ի վերուստ քարկոնիւն աստուածային որ բորբոքէ ցամե-
նեմին ,
Եւ ի ներուստ հյօր գեղեկին որ յեւ ամէ զմարմին նոցին .
Որպէս ծծումք մարմինք նոցին փօմանակի հրքով լուծին .
... Ի վաղապագ վիրայ ներքին , այս է նոցա միշտ անկողին,
Եւ ի հրքով մէջ Սատլին , չար է հանգիստն անձանց նոցին .
Լինի մայմանօք ի մէջ կնոքին , եւ որոտանք անգագանակն ,

Ամէն է խաւարն աղամուլքն , կայծակն անձին ամէ նոցին .
Եւ պատառի մրմուռագին , հոսէ ըզնուքն ի մէջ հնոցին .
Բախմուրն հոլմոց սաստիկ անդին , եւ բորբոքէ զոգոց հըրատին .
Մարմինքն անանց ի մէջ հնոցին եւ հյուրն անէջէ ամենեւին :
... Խի՛ստ լալ աչաց լինի ի հյուրն , խի՛ստ ատամանցն կրճը-
տումն ,
Խի՛ստ զազրուիւն զիւաց հոտոյն , խի՛ստ դառնութիւն մեծ
եւ անհոգն .
Աջքերն ետան ի մէջ բունին , ուղեղն եփէ ի մէջ գանկին ,
Լեզուն չորնայ ի բերանին եւ պատառի սիրան ի փորին :

Ասոնցմէ հրատարակած եմ նաեւ վերջին
դասաստանի տեսիլը մը. « Տաղ ազնիւ » անորոշ
տիտղոսով պահպանուած , ասանց հեղինակի
անունի , միամիտ ու խորունկ զգացումով մը
պատկերացուած , եւ որ կը սկսի սա տողերով .

Յրժամ Գարբիւլ գոյէ եւ յառնեն մեռեալսն ի հոգին ,
Կէտքն լ՛աւափայլ յառնեն աստեղաց նըման գոյիզոյն ,
Կէտքն սեւերս յառնեն , գլխիկոր ի խիստ անեծոյն .
Լալի եւ ողորմ ու խեղճ արեւասունն նըման Թուխ ամպոյն :

Աննահիտի մէջ հրատարակած եմ նաեւ Սրիկ
կոստանդի մէկ տաղը Գրիստոսի ծննդեան վրայ,
աւելի բազարութեամբ քան բանաստեղծա-
կան, բայց որուն մէջ կան քանի մը նուրբ պատ-
կերներ, ինչպէս եւ անձանօթ քերթողի մը մէկ
զմայլիկի սիրերգը առ Աստուածածին՝

Անցուր եւ սուրբ քստեանց ցոյին փափաքիմ , սեք իմ , փա-
փաքիմ . . .

սրտաշարժ ողբ մը Աստուածածնայ՝ իր խաչուե-
լու տարուած միածնին վրայ ,

... Կանայք երեստեղմացիք, միմէ զորդեակն իմ դուք տեսիլք .
Ո՛հ , ըզմանապարհն ինձ ցոյց տայիք . . .
Իսկ նոցա ի ճանապարհին զխալիքն արեան նշան տային .
Ո՛հ , հեռուստ տեսայ ըզգայլքն ի գառին . . .

ու վերջապէս՝ Պոլտոյ առման վրայ Առաքել
անուն քերթողի մը ժողգարեալուչ ողբը , որ՝
գրականապէս շատ անհաւասար ու մեծ ուկա-
րութիւններով լեցուն , այ՛նքան շահեկան տո-
քիւման մըն է՝ պատմական հոգեբանութեան
տեսակէտով :

Այս թիւին մէջ կը հրատարակեմ նոմիօրի-
նակ կտոր մը, Առաքել վարդապետի մը վերագ-
րուած, եւ որ՝ հիմապի էջ մըն է, զերծ լըլլա-

լով հանդերձ կրկնութիւններէ, անհաւասարութիւններէ (ոտար ու մեծագոյն ազդերու այդ չոր անի նոյնասեռ լաւագոյն էջերն իսկ զերծ չին այդպիսի թերութիւններէ որոնք նշանակութիւն չունին ամբողջութեան գեղեցկութեանը քով) . ինչ չահեկան, ինքնախալ ու գեղեցիկ է տաղաչափութիւնը (5+5, 5+3+5), երկրորդ տողի այդ եռավանկ հասածը որ հինգ զավանկ հասածներուն մէջ մանկելով աղւոր անակնկալ մը կը բերէ ականջին, եւ այնքան օրորուն կը զայնձրէ քերթուածին երաժշտութիւնը . եւ ինչ խորութիւն զգացման, ինչ պատահիլաւոր, սակեծուած, աղբորած ոճ . քերթութեան ամբողջ կը զոգայ, կը հեռաց միգուտոր հոգեղն Աստուծոյ անաւոր զատաստանին ներկայանալու սարսափելի . հրաշակիւր մը միջնագործան մտայլ, չարատանջ, նորագոյլար, հիւանդոտ, ցնորասուն ու խորագլած արուեստի :

Տեղեւ ռւբինն այժմ կարգի բանաստեղծութիւններն ալ հրատարակել : Անոնց գտնուած հասկածուն օր մը ի յորոչ տեղը պիտի բռնէ մեր նախնեաց գրականութեան մասնապարսանին մէջ, եւ այժմանի պիտի լլլայ հատ պատուաւոր տեղ մը բռնելու համաշխարհային միատեղական բանաստեղծութեան մեջ : Դժուար է պահանջել մեր միաբաններէ, որոնք ինքնաբերական բանասէրներ են, այդ գտնուն իրենց իսկ ընել . իսկ անոնց՝ որոնք աւելի դիտակցութեամբ պիտի ընեն այդ գլուս գեղեցկագիտական աշխատութիւնը՝ անհնար է պարտիլ վաճառել մեզ եւ այդ երկարատեւ ու բազմածախս խոշորութեամբ կատարել : Լաւագոյնն այն է որ մեր միաբանութիւնները հրատարակեն մեր նախնեացմէ միացած « բոլոր » ստանաւորները . զրական ուսումնասիրութիւնը, լաւագոյն կտորներուն ընտրութիւնը՝ այդ ամբողջական հրատարակումն յետոյ դիւրին պիտի լլլայ քննադատի գիւր կատարողներուն համար :

• • •

Ու հիմա թող ինծի թոյլ տրուի բացատրել այն հիմնական պատճառները որոնք զիս կը մղեն այսքան մեծ կարեւորութիւն տալու հին քերթուածներու . հրատարակման գործին, նախ,

բաղձա՛նքը ամբողջապէս ճանչնալու ինչ որ եղած եւ բրած են մեր նախնիք, — մեր ժողովուրդը, աւա՛ղ, դեռ այժման տգէտ է այդ մասին : Եւ տառապած եմ, — « տառապած » բուն բանն է, — պատանութեան շրջանին, սեռնելով տ՛նքան նիւտր ու աղբաւ՛ ինչ որ մեղի ծանօթացուցած էին իբրեւ « հայ » գրականութիւն, ինքզինքս ստիպուած գանկելով մտաւորապէս, հոգեպէս, գեղեցկագիտապէս կազմուելու համար հարկ եղած գրելիք բոլոր տարբեր օրար գրականութեանց մէջ փնտռել : Կեցողական վարժարանին մէջ, հայ գրականութեան պատմութեան դասընթացը մը գոյտութիւն իսկ չէ ունեցած . վերջին տարեան վերջին մէկ ամսուան միջոցին, մեր բարի քարագաշեանը շատացաւ անուշահոտ եւ թուականներու ցուցակ մը մեզի տալով : Տէմիթիոսյանն, որ գրագիտութեան դասն ստանձնած էր, եւ ոչ իսկ օր մը հայ հին կամ նոր գրականութեան դեղեցիկ էջ մը մեզի կարողաւ, վերլուծելու, բացատրելու զազախաւոր ունեցաւ : Պահ մը — շատ քիչ ժամանակ, — Պերպէրեանը ունեցած եւք իր գրադիտութեան ուսուցիչ . ան կտորներ կորցաւ սովորութիւն ունէր, բայց զժաղաչար իր գրածները կը կարգար ընդհանրապէս . . Մեր նոր գրականութեան Սելւանը, Պէյիկթալեանը, Դուրեանը եւ Պարոնեանը կը ճանչնային ու կը սիրէին . Բագրատունին հայկաբան մը կը նկատուէր, ճարտար թարգմանիչ մը . ոչ ոք մեզի ըսած էր թէ Հայկի հեղինակը միծ բանաստեղծ մըն է . հայկաբանութեան գլուխ գործոց մը կը նկատելի չալը, զոր ոչ ոք չէր կարգար : Ռուս ստալ գրականութենէն քիչ բան գիտէինք . Արթուրեանն անունը միայն լսած էինք . իսկ մեր հին գրականութիւնը կը ներկայանար մեզի իբրեւ ճանձնթղթի շեղակոյտ մը՝ գրական տեսակետով եւրոպական հրաշակիւրներու հետ ոչ մէկ բաղդատութիւն վերցնող էջ մ'իսկ չպատշաճելով : Այս տղաութեան մէջ միզ պահպանելու մեծատու կը նպատուր նաեւ այդ շրջանին մամուլը, որուն գերակշիռ ղեկման էր Արթիւրեանը . Արթիւրեան Ռուսահայոց գրականութեան նորագոյն ղեկներէն մէկ քանին արեւմտեան Հայոց ճանչցնելու գոյնի ճիգեր ըրած է, բայց այդ ճիգերն ալ ազգային գործիք

Այդ կարգի աշխատութիւն մըն էր նաև՝ ըստ իս՝ Հ. Անդրիկեանի Մամիկոնեանց եւ Փաւստոսի մասին վերջերս հրատարակած շատ ցեղեցիկ եւ ճշմարիտ գրադէպի ձեռնոց մը գրուած գրքովը, որուն մեծ արժանիքը զեռ ոչ թէ ի վեր հանեց, Հ. Անդրիկեան աստիճանադամ ըլլալով ցոյց տուաւ թէ Փաւստոսը շահեկան ժամանակագրութիւնէ մը շատ աւելի կարեւոր գործ մըն է, տեսակ մը դիւցազնավէպ է, գրական մեծ նշանակութիւնով. Հ. Անդրիկեան ուրուագծած էր միայն այդ զագափարը, որ պէտք է օր մը մանրամասնօրէն արտայայտուի՝ յատուկ նշանակութիւնով. բայց դեռին հրապարակումը ինչ է, եւ ով ալ այստեսնեալ գրականօրէն ուսումնասիրէ Փաւստոսը, պարտաւոր է յիշել Հ. Անդրիկեանին կրթիքը։ Արդէն տպուած գործերու մէջ՝ դեռ քանի մը յայտնութիւններ ալ կան ընելիք. բայց անսով անաղիքներուն մէջ է որ ամենէն աւելի պէտք է փնտռել նոր յայտնութիւններ։ Պէտք է վաղուտեան սերունդներուն տալ հայ գրականութեան լիակատար պատմութիւն մը, զոր դեռ չունինք, եւ տալ անոնց «հայ հեղինակներու» խնամոտ ու մեթոտաւոր եւ ուսումնասիրութիւններով լուսաւորուած հրատարակութեանց մարդկական եւ ժամանակին շորք մը, ինչպէս ունին բոլոր եւրոպական ժողովուրդները։ Մէկ մարդու գործ չէ այդ։ Ատոր պէտք է աշակցին իջմիջման, Վինետիկի, Վիննայի, Երուսաղէմի Միաբանութիւնները, ինչպէս եւ նորայր Բելգիացիներ պէս բազմաճիւղաւ անձնաւորութիւններ, ու ճշմարիտ քննադատական զգացում ու հմտութիւն ունեցող գրագէտներ։ Ատիկա անհրաժեշտ է ոչ միայն այն «ազգասիրական» տեսակէտովը զոր վերեւ պարզեցիք, այլ եւ, — ու հոս անա կը պարզեմ ինչ ձեռագիրներու հրատարակման տեսած տարապայման կարեւորութեան հերկորդ պատճառը, — որովհետեւ մեր վաղուան գրականութիւնը «ցեղային զոյնով» շատ աւելի ճոխ ու հզօր պիտի ըլլայ, շատ աւելի «ազգային ինքնատպօթիւն» պիտի ունենայ քան այսօրուան մեր գրականութիւնը, երբ մեր յաջորդները իրենց մօրին ու հաշակին կազմութեան առաջին շրջանէն իսկ՝ համայնարարին գրականութեան ծանօթանալէ առաջ՝ «հայ» գրականութիւնն ու արուեստ

տը կոտորակապէս ճանչնան եւ տողորութիւն աւարտ ինքնայատուկ գործովն ու համովը։ Անշուշտ, մարդ շատ լաւ կարող է — ինչպէս դիտել կուտայի վերջին յօդուածին մէջ, — մեծ գրագէտ ըլլալ՝ առանց ցեղային գրչույր իր մէջ որոշապէս եւ հզօրապէս չիշտուած ըլլալու։ ատոր համար՝ պէտք է «հաճար» ունենալ, անձնական ուժեղ ստեղծագործ կարողութիւն մը։ Գործէլլ ու Ռասին ժէ. դարու Ֆրանսային մեծագոյն գրագէտներէն են, բայց Ֆրանսական ցեղային բուն նօթը չէ որ կը հնչէ անոնց մէջ. առաջինը ունի լատին ու սպանիական տարբեր, երկրորդը յունական տարբեր. այդ նօթը գտնելու համար՝ պէտք է կարգաւ զմայլելի չափունութիւն։

Ամենէն ինքնատիպ եւ անկախ հանճարներն իսկ բնականաբար չեն կրնար բոլորովին զերծանիլ իրենց ցեղին ու միջավայրին ազդեցութիւնէն, եւ զայն որոշ չափով մը՝ բնազդաբար՝ կը ցոյցադնեն. բայց անոնք ամէն բանէ առաջ իրենց անհատական հոգին կ'արտայայտեն, տա՛ւ մագրոյձ՝ գրագէտները կ'արտայայտեն թէ՛ իրենց հոգին եւ թէ իրենց ցեղին հաւաքական հոգին, եւ ատով կրկնապէս շահեկան են։ Եթէ անգլիական ու գերմանական բանաստեղծութիւնները աւելի բարձր են՝ իրր ճշմարիտ բանաստեղծութիւն՝ քան ֆրանսականը, զիստեւոր պատճառը թերեւս այն է որ գերման ու անգլիացի բանաստեղծները, նոյն իսկ մեծագոյնները, միշտ սերտ կապ պահպանած են իրենց ցեղին աւանդական նշխնայմանց հետ, ժողովրդական քնարին հնչիւններուն երկիւղածօրէն մօտիկ ըլած են՝ իրենց անձնական տաւիղը լաւ ըլլէ առաջ, միշտեւ ֆրանսական բանաստեղծները՝ որ ժն. ժՁ. դարուն, Վիլյունի եւ Ռոնսարի սիրուն շրջանին, այդ կապն ունէին ժողովրդական զանաւարանին հետ, ժէ. դարու Մալերմիներուն ու Պուլամիներուն ազդեցութեան տակ՝ զայն խզեցին, ու ժթ. դարու իրենց հոյակապ վերանորոգումը ունենալու համար՝ անցիւղ-գերման բանաստեղծութեան ազդեցութիւնը կրելու պէտքն ունեցան։ Մեր նոր գրականութեան մէջ, Րաֆֆին խոշոր տեղ մը կը բռնէ, բայց զուտ «հայկական» գեղեցկապիտական նօթը ի զուր պիտի փնտռէ իր մէջ. Արսիւկեանին մէջ է ան, հնչելով հոն ամենէն հաբուստ,

ամենէն հզօր, ամենէն պուր ու պաշտելի ձեւովը որ լսուած ըլլայ արիւի Հայութեան մէջ. Արքովեանէն յետոյ, Պոօլեանին քով կարելի է գտնել զայն, եւ Նորագոյններուն մէջ՝ Անաբոնեանին եւ Ա. Իսահակեանին: Արեւմտեան Հայոց մէջ, Բագրատունիի գրական հսկայ դէմք մըն է, բայց իր Հայիլը լեզուովը միայն «հայ» է, եւ ո՛րքան ճոխապէս հայ. շարագրութիւնը, ոճը, գեղեցկագիտութիւնը մեծագոյն մասամբ եւրոպական են, թէպէտ սքանչելի, որովհետեւ հանճարի ծնունդ: Պէշիկիմաշեան, Թէրզեան սքանչելի քնարերգակներ են, շատ քնքուշ ու որոշ անհատականութեամբ, կատարեալ արուեստով, բայց հայկական բուն նօթը չեն տար. Դուրեան՝ որ ոչ աշուղները կարողացած է, ոչ ժողովրդական երգերով զրազած, ոչ նախնեաց մատենագրութիւնը ուսումնասիրած, բնագործըն «Հայ» է. իր քնարերգութիւնը՝ որուն մէջ ժողովրդական զգայնութեան, լիզուի, ոճի այնքան խոր չեւտ մը կայ՝ աշուղներու քնարերգութեան հետ ներքին խորհրդաւոր առնչութիւն մը ունի. Դուրեան Պոլսահայոց աշուղն է, Վոսիորի Քուչակը, — ինչպէս Պարոնեան՝ Պոլսահայոց բնիկ ժողովրդական սրամտութեան արտայայտիչը: Ալիշան ունի՝ խանութաձայլ՝ հայկական դրոշմ, զոր դիտակցարար զարգացուցած ալ է՝ հին աշուղները կարողալով: Նորագոյններուն մէջ, Թլկատիցիին ու Ջարգաբեանը, հայ հողէ բուսած ծաղիկներ են, զուտ

հայկական հողով զեղուն:

Ճեղքական բնիկ նկարագրով հարուստ գրագէտներու բազմապատկումն է որ մեր գրականութեան պիտի տայ ինքնագլուխ, անկախ, անհատաորոշմ գրականութեան մը զօրութիւնը. օտարներուն՝ մեր գրականութիւնը գլխաւորապէս ատո՛վ է որ յարգելի ու հետաքրքրական պիտի գտնուի, որովհետեւ իրենց գրականութեանց առաւել կամ նուազ յաջող ցոյժն եղող հայ էջեր — ինչպէս են այս վերջին շրջանին մէջ երեւան եկող գրագէտներէ շատերու գրութիւնները — ոչինչ ունին շահեկան եւրոպացւոց համար, քանի որ անոնք այդ ցոյժերուն հոյակապ քնատիպարներն ունին: Մեր հին գրականութիւնը՝ — ինչպէս է ժողովրդական բանաստեղծութիւնը — իր ամբողջութեամբ ճանչնալ, անոր մէջ որոշել ամէն ինչ որ ինքնուրոյն է եւ ուժեղ, ուսումնասիրել զայն եւ տողորուիլ այդ «մեր» եղող տարրով, ջանալ որ մեր վաղուան գրականութիւնը՝ մտածամբ հետեւեալ աւելի եւրոպական ըլլալով հանդերձ՝ իր ձեւին մէջ հետզհետէ աւելի ազգային կնիք, ցեղական համ ու հոտ ունենայ, աշխատիլ է ոչ միայն մեր գրականութեան զօրացման ու ճոխացման, այլ եւ, հաստատելով մեր մտաւոր ու գեղեցկագիտական ինքնօրինութիւնը, նպաստել է յաջողմանը մեր ազգային դատին:

Ա. ՁՕՊԱՆԵԱՆ

Կործողներու կարօտը

II.

Փառելի կարօտ

Ապագուգուած կոթող, ես այս
Հրապարակին վրայ կ'ձանձրանամ.
Ձիւնը, եղեամբ եւ անձրեւն
Փանգոտ կողերս կը սառեցնեն:

Եւ հին ասեղը, կարմրած՝
Հրուտ երկնքի մը հնդցներէ,
Կ'առնէ դալուկ մը կարօտի՝
Այս անկապոյտ երկնքին մէջ:

Առջեւ վէս հսկաներուն
Լուքսորի եւ պիւմներուն,
Քոթն իմ եղբօրս վարդերանգ,
Ինչո՞ւ կ'անգնած չեմ թափախ:

Այն անիտիոս կապոյտին մէջ
Կարմիր բրդիկըս սուգելով,
Եւ աւաղին վրայ՝ արեւուն